

POGLED NA CRNOGORSKU ARHITEKTURU 20. I 21. STOLJEĆA

Napisao: **Miodrag Bajković**, arhitekt

Vaskoliki arhitektonski opus u urbanim sredinama, na prostoru Crne Gore, nastao u prvih četiri decenije 20. stoljeća, osobito pomeđu dva svjetska rata, kvantitativno i kvalitativno - sasvim je skroman. No, i to što je bilo izgrađeno u spomenutom vremenskom razdoblju, i postojalo pred Drugi svjetski rat, usljed ratnih događanja, dijelom nije skapulalo (opstalo). Ovdje prvijenstveno imam u vidu Podgoricu i nekoliko tada, u arhitektonskom smislu - značajnih kuća.

Na samom početku, želim pojasniti da pod riječju »kuća«, uopšteno mislim na arhitektonska djela: muzeje, hotele, stambene zgrade, privatne kuće, škole, bolnice, pozorišta, itd.

Mnim da nabrojana arhitektonska djela nije prikladno nazivati »objektima«, sporad toga što su istomašice (u isti mah) objekti i (npr.): na nebesima - »UFO« ili »NLO« (leteći pjati); na zemlji - privremeni objekti po pjacama i plažama; pod zemljom (recimo) - septičke jame.

Dakle, Crna Gora je »novo doba« (počev od 1945. godine), opetujem - kad se radi o gradovima, dočekala sa skromnom arhitektonskom baštinom. Naravno, ova moja prijethodna tvrdnja u vezi sa graditeljskim nasljeđem, ne odnaša se na - crnogorsku izuzetno dobru tradicionalnu, narodnu, anonimnu ili, kako je u užim stručnim krugovima sve popularnije reći - vernakularnu arhitekturu (vernakularno: lokalno graditeljsko nasljeđe).

Takvu tradiciju čine tri tipa kuća: na ševeru »gorska kuća«, »kuća u basenu Skadarskog jezera« i »primorsko-paštrowska kuća«.

Uz vernakularnu arhitekturu, posebice vrijedno arhitektonsko dobro kulture Crne Gore, tada su činjele (i danas čine) urbane aglomeracije - stari naseljeni gradovi: Kotor, Perast, Budva, Herceg Novi i Ulcinj, kao i - naša zaista značajna sakralna arhitektura (hrišćanska i islamska), s tijem naglašavanjem da, zarad sprovedenih, često i nereverzibilnih radova (nereverzibilno: nepovratno - nemoguće vratiti u prvobitno stanje) - ovo svakako više ne važi za beznadežno bestragane (devastirane) same manastirske crkve ili manastirske komplekse: Beška, Moračnik, Kom, Ždreba(o)nik, Ostrog, itd.

U pitanju je kulturocid koji je dozvolila (i dalje dozvoljava) »država« Crna Gora - što je naše zastiđe pred vaskolikom Evropom i civilizovanijem svijetom uopšte!

Glede ostaloga arhitektonskog blaga, izdvajam kuće nekih ambasada evropskih država: Austro-Ugarske (fotografija br. 1) - (autor - J. Slade-Šilović), Italijanske (F. & G. Bagatti Valsecchi (Bagati Valseki)), Ruske (C.A. Corradini (Koradini)) i Engleske (Harty (Harti)), kao i »Zetski dom« (J. Slade-Šilović), »Plavi dvorac« (fotografija br. 2) - (ime autora nije poznato - (?)) i »Vladin dom« (C.A. Corradini) na Cetinje, »Dvorac« u Baru i Nikšiću (J. Slade-Šilović) i »Dvorac« u Podgorici (?) - izgrađenih u neo-klasicističkom stilu, tačnije - kako je kojemu autoru spomenutih kuća, u periodu lutanja i/ili iskanja u arhitekturi koncem 19. i početkom 20. stoljeća, bilo drago, odnosno - spram njegovog sopstvenog afiniteta iz opusa eklekticističke lepeze »manira«.

1. Austro-Ugarska ambasada - Cetinje (J. Slade-Šilović)

2. »Plavi dvorac« - Cetinje

Jedino je »šarmantna« kuća bivše Francuske ambasade (fotografija br. 3) - (Auguste Perret (Ogist Pere)) izgrađena u stilu secesije i - najznačajnije je secesijsko djelo pri nas.

3. Francusko poslanstvo - Cetinje (Auguste Perret)

Posebice pažnju zaslužuje da istaknem »Kuću Vukotića« (fotografija br. 4) na Cetinju, izgrađenu 1910. godine (Jovan Maguljani), koja je, ako se može na takav način reći - »dijelom« projektovana-oblikovana u kubističkom stilu (riječ »kubizam« nastala je 1907-1908. godine). To znači - prije nego što je, recimo, nevjerovatni Adolf Loos (Adolf Los) sagradio viši dio svojih kubističkih kuća, to jest - istodobno kad je nastala (1910.) i »Palata Goldman & Salatsch« (danas zvana »Looshaus«) na bečkom trgu Michaelerplatz - njegovo najznačajnije djelo.

4. »Kuća Vukotića« - Cetinje (Jovan Maguljani)

Cetinjska »kvadratna kuća« (vele da su je tako prozvali Cetinjani) nastala je i samo 4-5 godina poslije Loos-ove »Villa Karma« (fotografija br. 5) u Clarens-u, Švajcarska (1904-1906.) - kuće, koja je, zarad svoje geometrijske jednostavnosti, proslavila autora.

5. »Villa Karma« - Clarens, Švajcarska (Adolf Loos)

Kad sam već ovđe želim napisati da - ako je uopšte moguće (a jest) jednom kućom i njenim uplivom, označiti početak »skoro svega u arhitekturi« 20. stoljeća, onda je to (za mene) upravo spomenuta »Villa Karma«. U odnosu na mnogo toga važnijeg i šireg u modernoj arhitekturi, kad je značaj, takoreći, »pred-kubističke« arhitekture ove vile u pitanju - ne želim propustiti još jedan subjektivni utisak: viđu lijepo đe je i na kojojzi kući, sjajni Richard Meier (Ričard Mejer), svojijem djeličkom »ispeka'« zanat ka' arhitekt (ovo je - kompliment).

Povrnimo se još malo »Kući Vukotića« i likovnosti njezinih fasada. Može biti da se ovako nešto po prvi put (kao što naprijed slijedi) tvrdi, ali - ova kuća, projektovana (nadam se da je i realizacija-materijalizacija projekta adekvatna autorovom »nacrtanom stavu«) u doba ranog kubizma, ima odlike kubističke arhitekture, no - ova kuća ima i stidljive odlike skromne secesije (ornamentika povrh i pomeđu otvora (vrata i okana) na fasadama drugoga boja (sprata)) i - eklekticizma (neobaroka), dok oblikovanje (forma) pristupnih skala - uvezuje sva tri stila.

Na osnovu upravo napisanoga, čeljade može pomisliti da ovđe ima na gomilu svega i svačesa, i da je, kao takvoj, riječ o djelu upitne vrijednosti. Međutim, nije tako. Iako, naravno, ne mogu pravdati-podržati razne »primjese« u arhitekturi na jednoj istoj kući, ali - ovđe je sve dobro »spakovano-urađeno« i ova je kuća izuzetno arhitektonsko ostvarenje - posebice imajući u vidu vrijeme kad je nastala na našem crnogorskom prostoru.

Znaveno je da su »Kuća Vukotića« i gorespomenuta Francuska ambasada - izgrađene u armiranom betonu. Kako su obje završene 1910. godine, to je značilo - prvu upotrebu ovoga konstruktivnog sistema na vaskolikom Balkanu ili, što mi je (daleko) milije reći: na ovome komadu Mediterana. To je bilo samo 6-7 godina poslije (kako su nas od Ljubljane do Skoplja na-učili) - izgradnje uopšte prve kuće u armiranom betonu 1903-1904. (Auguste Perret), u ulici Franklin u Parizu.

Ipak, grijeh bi bio ne spomenuti François Hennebique-a (Fransoa Henebik), koji je prije više od decenije (sami početak 90-tih godina 19. stoljeća) - patentirao i upotrijebio ovaj konstruktivni sistem.

U cijeloj priči oko »Kuće Vukotića« i secesijske kuće Francuske ambasade, koje su skupa i u isti mah - doslovno, pomeđu najboljih i najznačajnijih arhitektonskih djela-ostvarenja u Crnoj Gori od 1900. godine na ovamo, meni je najzanimljivije to: da su i kako su - takve ideje ili arhitektonski uplivi i armatura (a biće i još počešto) - onada i ondašnjijema »putovima« (misaonim-umjetničkim i u fizičkom prostoru), prispjeli-stigli iz »tadijer daleke« Evrope - na Cetinje!

Nastavljam sa onoga mjesta kad je skončao Drugi svjetski rat.

Znači, jedan dio, za naše ovdašnje mjerilo - značajnih kuća, izgrađenih pomeđu dva rata, bio je oburdan (srušen), npr. »Hotel Imperial« (fotografija br. 6). Opetujem, prvijenstveno mrim na Podgoricu. Škole za arhitekturu nijesmo imali, a malo i naših arhitekata školovanih vanka Crne Gore.

Bio je to period početka industrijalizacije i intenzivne gradnje, a iskustva za tako nešto, uz manjak kadrova - skoro da nije bilo.

6. Hotel »Imperial« - Podgorica

Tokom prve decenije i po nakon rata, u Titogradu je niklo nekoliko administrativnih kuća: »Skupština Crne Gore« (M. Lazarević), »Izvršno vijeće (Vlada) Crne Gore« (R. Zdravković), itd., koje su u osnovnoj šemi strukturisane po klasicističkim kanonima i imaju obrise i »malo naginju« put arhitektura nekih tada »teškošenih ili neprijatnih« režima po Evropi - samo

pročišćenih fasada, što je bio odraz dijela arhitektonskog nasljeđa prve polovice proteklog stoljeća.

Prvi i pravi uzlet u modernoj crnogorskoj arhitekturi i najznačajnija djela u tom periodu, stvara arhitekt Vujadin Popović («Grand-hotel Crna Gora», «Pošta 1» (fotografija br. 7) i ugaona stambeno-poslovna kuća knjižare «Kultura», na današnjem Trgu nezavisnosti).

7. »Pošta 1« i Hotel »Crna Gora« - Titograd (V. Popović)

Ove tri izuzetne kuće (kad je hotel u pitanju - pred očima imam njegov prvobitni izgled), uz stambeno-poslovnu kuću do i u nastavku »Pošte 1«, u ulici Slobode (R. Zdravković) su - i tada kad su nastale, i za vaskoliko vrijeme od 50-tih godina na ovamo, imale i vazda će (u svim vremenima) imati svoju vrijednost, to jest - arhitektonski značaj.

Neprolazna vrijednost u arhitekturi važi samo za ona djela - koja nijesu odraz: autorove površnosti, neposvjećenosti i/ili privrženosti njezinim trenutnim i, samim tijekom - prolaznim arhitektonskim »modnim movama«.

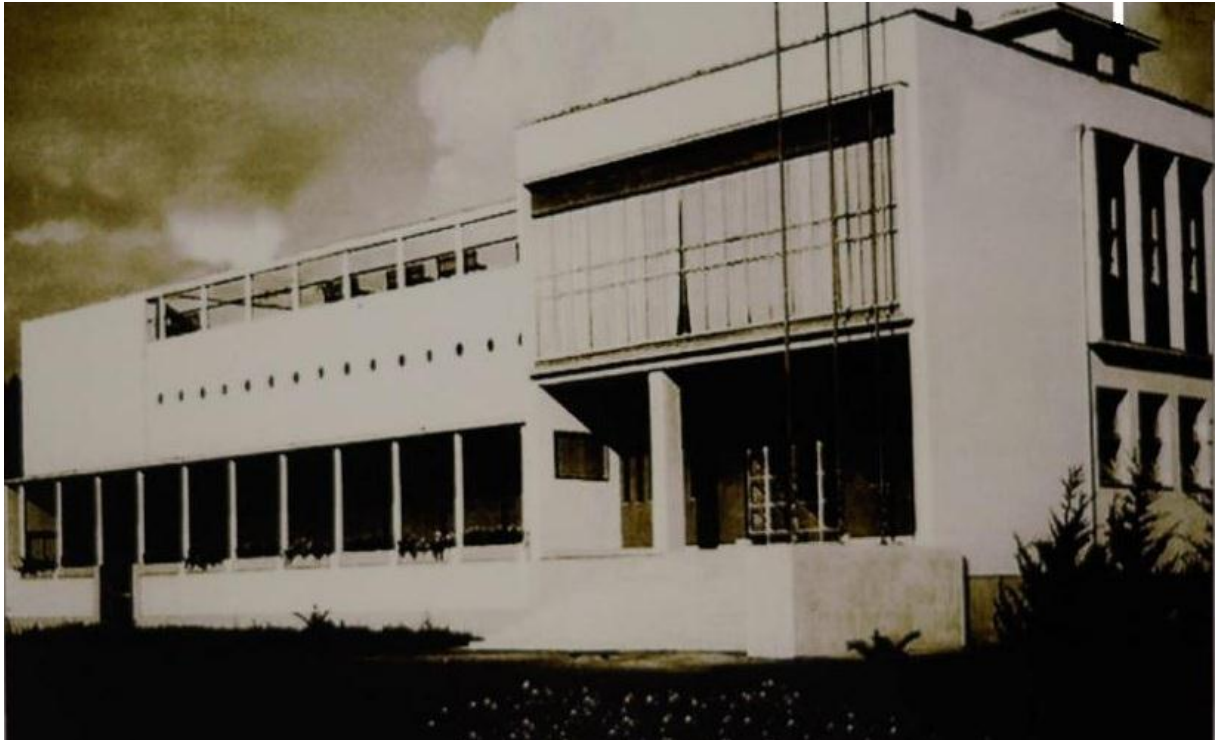
Drugačije rečeno, čiji (rijetki) autori: analitički sagledavaju poruke prošlosti - i, praveći selekciju, suštinski spoznaju trenutak u kojemu stvaraju - i, u konkretnom kontekstu (građenom ili prirodnom) - kvalitetno projektuju-oblikuju svoja djela-kuće. Na taj način oni šilju (šalju) isto takve, a prijeko potrebite - »strjelice« u budućnost. To su kuće koje u fizičkom prostoru ne »ošećamo« (u smislu da nas ne »iritiraju« ili ne »opterećuju«), to jest - koje nas estetski ne »ugrožavaju« kad pored njih boravimo ili prolazimo, već naprotiv - ovakve kuće nam »prijaju«!

Smatram da je ovo jedan od kriterijuma za dobru arhitekturu, što, naravno, ne isključuje da su, na svoj način, jako značajne i one kuće za kojima se, neposredno nakon izgradnje, silna

»prašina diže« - ekstremno pozitivna ili negativna kritika - pa vrijeme sve »postavi« na svoje mjesto (zbori se: »Vrijeme je majstorsko rešet«).

Iz toga perioda još tri kuće realno i neizostavno zaslužuju da budu spomenute: »Ministarstvo unutrašnjih djela Crne Gore« (?), »Dom omladine« (fotografija br. 8) - (A. Martinović) i "Dečinja bolnica kliničkog tipa" (Z. i S. Dumengjić) - sve u Titogradu.

8. »Dom omladine« - Titograd (A. Martinović)

Slijede: 60-te, 70-te i 80-te godine.

Slijede tri decenije vrhunca crnogorske (naravno - sve se začelo sa onih nekoliko već spomenutih izvanrednih kuća iz 50-tih) i jugoslovenske arhitekture - koja je bila na najboljem evropskom nivou!

A, zašto je to bilo tako i kako je moguće da je bilo tako? Zato što su od Ljubljane do Skoplja škole (fakulteti) za arhitekturu bile kvalitetne i, sporad toga što su i pedagozi-stvaraoci u vrijeme školama i stvaraoci po biroima - pomno i predano prateći, sagledavali što se događa u svjetskoj arhitekturi i ugledali se samo na ono - najbolje od stvorenog!

Jedanak (istovremeno) su bili kadri-osposobljeni da stvaraju, takoreći - na taman istom nivou, a država je svojim investicijama to podsticala. Sve je tada u arhitekturi (i ne samo u arhitekturi) bilo obrnuto, zagledano i usmjereno - put Zapada.

Ako ovdašnji arhitekti i arhitektice nijesu za sobom doslovno »vukli« svjetsku arhitekturu (modernu arhitekturu internacionalnog stila), ali su je »pratili« do u najmanju-najkraću stopu, do te mjere da se lako može reći da su bili i - njezini promotori.

Ovo je, prije svega važno za arhitekturu - hotela, zatijem (kako se onda zborilo) »drušvenih zgrada« (danas se veli - »javne zgrade«) i stambenih zgrada.

Iz toga doba sa crnogorskog prostora navodim, po mojemu subjektivnom mnjenju, više značajnih ostvarenja (i njihovih autora), što ne znači da još pođekoje (i pođeko od autora) ne zaslužuje da, može biti, bude spomenuto - naprotiv. Ističem sljedeće izvanredne kuće:

Hoteli - »Park« na Cetinje (fotografija br. 9), koji je bez ičesove preše (potrebe) oburdan poslije zemljotresa 1979. (V. Janković), »Maestral« na Pržno (E. Ravnikar), »Podgorica« u Titogradu (fotografija br. 10) - (arhitektica S. Radević), »Bjelasica« (danas »Bianca Resort & Spa«) u Kolašinu (fotografija br. 11) - (R. Zeković), »Plavsko jezero« u Plavu (N. Drakić) i »Slovenska plaža« u Budvi (J. Kobe);

9. Hotel »Park« - Cetinje (V. Janković)

10. Hotel »Podgorica« - Titograd (S. Radević)

11. Hotel »Bianca Resort & Spa« - Kolašin (R. Zeković)

Stambene i/ili stambeno-poslovne zgrade - u Titogradu - u ulici Ivana Milutinovića i na Bulevaru Svetog Petra Cetinjskog (fotografija br. 12) - (J. Milošević), odmah do prijetodne na Bulevaru Svetog Petra Cetinjskog (fotografija br. 13) i u ulici Svetozara Markovića (istovjetna kao u ulici Vasa Raičkovića) - (M. Vukotić), »Vojnička zgrada« u centru (S. Fabris), »Zgrade Duklje« (P. Muličkovski), tri istovjetne »Kocke« u ulici »13. jula« (A. Martinović), u ulici Novaka Miloševa (I. Šćepanović), u ulici Ivana Vujoševića i na Bulevaru revolucije (fotografija br. 14) - (P. Dmitrović), »Blok 5« (M. Bojović) i - u Budvi - u Mediteranskoj ulici (N. Jovović);

12. Stambena zgrada na Bulevaru Sv. Petra Cetinjskog - Titograd (J. Milošević)

13. Stambeno-poslovna zgrada na Bulevaru Sv. Petra Cetinjskog - Titograd (M. Vukotić)

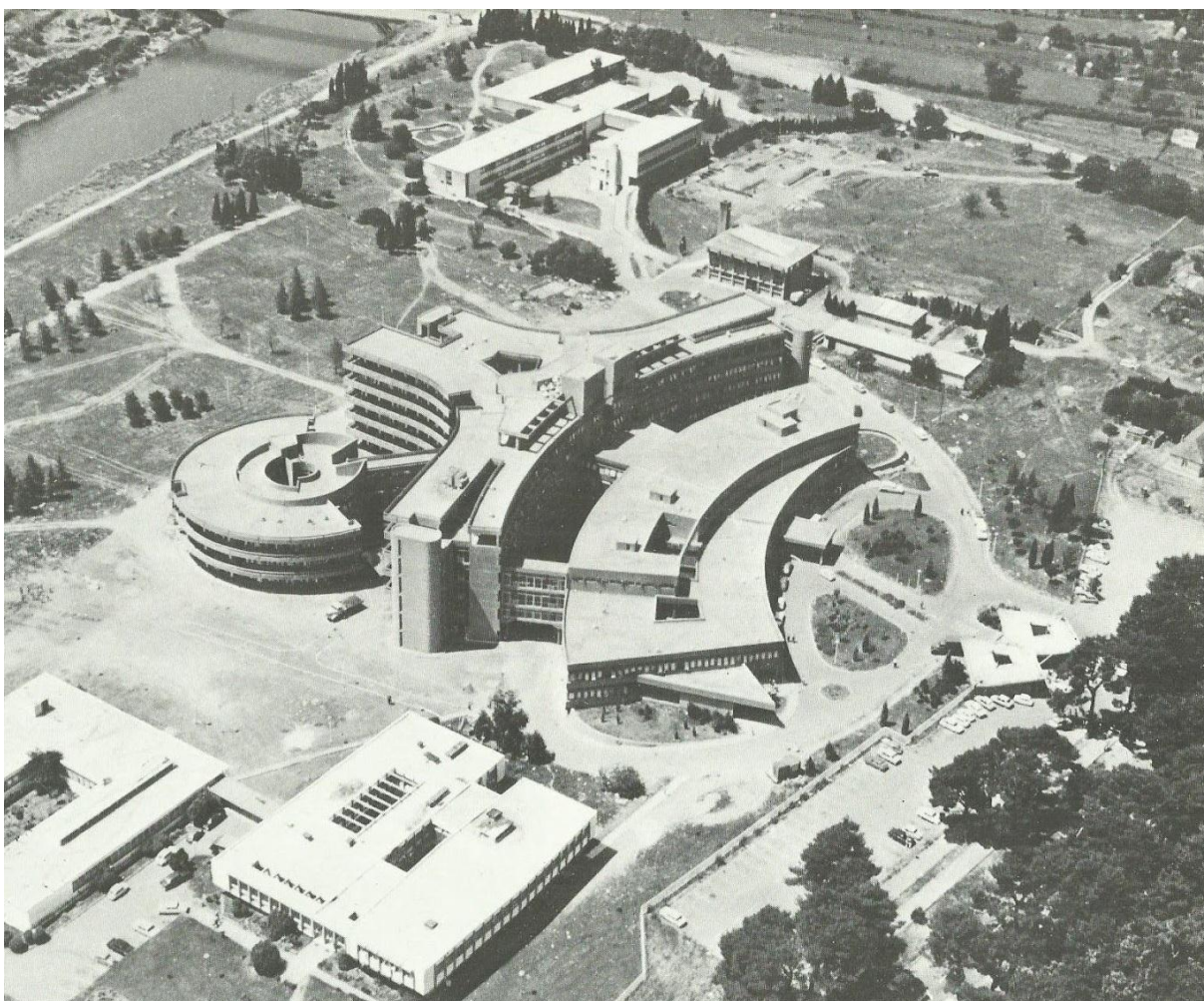
14. Stambeno-poslovna zgrada na Bulevaru Revolucije - Titograd (M. Dmitrović)

Školske i druge zgrade - u Titogradu - »Osnovna škola - Maksim Gorki« (M. Popović), "Plaža Galeb" (V. Vukotić), Katolička župna crkva (Z. Vrkljan i B. Krstulović), »Novinsko javno preduzeće - Pobjeda« (fotografija br. 15) - (I. Šćepanović), »Robna kuća« na Trgu nezavisnosti (B. Milić), »Kliničko-bolnički centar Crne Gore« (fotografija br. 16) - (B. Milić i M. Popović), »Centralni komitet Saveza komunista SR Crne Gore« (R. Zeković) - u Herceg Novom - Pošta (N. Dobrović) - na Žabljaku - »Centralna banka Crne Gore« (fotografija br. 17) - (M. Bojović) i - u Budvi - »Osnovna škola - Stefan Mitrov Ljubiša« (A. Keković).

15. NJP »Pobjeda« - Titograd (I. Šćepanović)

16. »Kliničko-bolnički centar Crne Gore« - Titograd (B. Milić i M. Popović)

17. Centralna banka Crne Gore (»Stožina«) - Žabljak (M. Bojović)

Namjerno izdvojeno dodajem - fenomenalni »Spomen-dom« u Kolašinu (fotografija br. 18) - (M. Mušič). Šteta je što materijalizacija ove kuće nije mogla biti (još) kvalitetnija. No, ono što je ili što znači »Sydney Opera House« (fotografija br. 19) - (Jørn Utzon (Jern Ucon)) - na planetarnom nivou, to je (za mene) u više ravni, »Spomen-dom« u Kolašinu - za Crnu Goru. Mimogred otkrito rečeno, o »Domu revolucije« u Nikšiću, istoga autora - mnim taman sve suprotno od njegove »kolašinske kuće«, znači - negativno, kao i o preklanjskom »pobjedničkom« konkursnom radu za stavljanje u funkciju ili oživljavanje ovoga »kućišta«.

18. »Spomen dom« - Kolašin (M. Mušič)

19. »Sydney Opera House« - Australia (Jørn Utzon)

Potkraj proteklog stoljeća (90-te godine).

Ratno okruženje. Sankcije. Zakrenute granice. Rastavljeni od svijeta. Doba, ako ne baš mraka, a ono - »fine pomrake«. Taman nam je takva i arhitektura iz toga vremena. Tada smo - višina arhitekata (ne svi) - zagnato (moćno ponešeni-napadno) »upražnjavali« ili »ćerali« opoznili post-modernizam. Začestali stubići, kapitelčići, timpanončići, »zubići« (kako bismo što više o jadu zabavili one koji su to morali šalovati) i ostali detaljčići na »ići« - »ćetali« (cvjetali) su na doste strane.

Sve me to podseća na ono »lutanje« i/ili »iskanje« u arhitekturi 19. stoljeća i doba eklekticizma (ne znajući - kako i kudijem dalje), s tim - da je ovo naše »introvertno« a isto nemoćno »lutanje« i/ili »zaludnje iskanje« (uzaludno traženje), bilo odraz »neživljenog« post-modernizma (koji je već bio »na umoru«) i ograničeno na mali dio Evrope (ne ulazim u prostor u okolici - prostor bivše SFRJ).

Teško je vjerovati (ali je uglavnom bilo tako) da su sankcije i opšte svakoruko okruženje i ambijent - uplivali da nastanu »sankcije i u glavama« jednog dijela arhitekata i da smo se, kao zatočnici, (da tako metnem) držali onoga potonjega što je do nas doprlo - prije nastale one zaista »pomrake«.

Dati (valjda) je mnogo teže bilo »kubizmu i armaturi« onada (koju godinu i prije one davne 1910.) »stić« na Cetinje - no 90-tih pođešto »prokrijumčariti« (i) od »freških ideja« u arhitekturi iz svijeta bijeloga, koje su nastajale nad samourušavanjem post-moderne.

Poznato je da je »pravi« (ne ovaj naš opoznili) post-modernizam, na svoj način nastao, kao reakcija na modernizam, bio na osoben način »vrtanje« u prošlost i, tijekom načinom - tobož pokušao riješiti nagomilane »promašaje i probleme« moderne arhitekture, spram koje je »pokazivao« očigledan »otpor« (da ne upotrijebim kakvu »težu« riječ). Post-moderna je vremenski durala (trajala) samo nešto malo duže od secesije, a više no duplo kraće od moderne, i - »utulila« svoje.

Primjerice radi - danas još tužnije izgledaju i depresivnije djeluju pojedine »beživotne« post-modernističke kuće (za koje se nekad činilo i zborilo da su »hit«-ovi u arhitekturi), no što su mnoge »osuđivane« kuće modernističke provenijencije, koje je ta ista post-moderna prije 50-tak godina slavnosno proglasila »mrtvim«.

Na prostoru nekadašnje SFRJ (u ta doba) pojedini autori su na svojim kućama, nemilice (bez mjere) i na silu - samo trpali sve i svašta u kumbulj (na gomilu), što su po revijama o arhitekturi videli da se po svijetu g-radi - pa su te kuće i onda izgledale »ka' mlada na dan udadbe«, u narodnoj nošnji iz sredina će je tradicionalna nošnja u raznim bojama prepunana: čipke, detalja, nakita, ... - da čoeuku oko zisto (zaista-zbilja) nije sve to moglo »upiti«.

Iz ovoga razdoblja kao posebice uspjele spominju mi se samo: ugaona stambeno-poslovna kuća »Vektra« (fotografija br. 20) - (Z. Đurđenović i V. Nikić) i u njezinoj blizini (u sušednom »kare«-u (kare ili karejska gradnja: gradnja obodom bloka)), ugaona poslovno-stambana kuća »ProMonte/Telenor« (fotografija br. 21) - (P. Popović), obje u Titogradu i - niđe više nijedna.

20. Stambeno-poslovna zgrada »Vektra« - Titograd (Z. Đurđević i V. Nikić)

21. Poslovno-stambana zgrada »Telenor« - Titograd (P. Popović)

Prvih 18 godina 21. stoljeća.

U ovome periodu na prostoru Crne Gore izgrađano je 10-tak jako dobrih kuća. Svjesno ću navesti približno »samo« polovicu njih:

»ProHouse« (B. Redžić), »Univerzitet Donja Gorica« (G. Vojvodić) i »Capital Plaza« (M. Krekić) u Titogradu i »Đečinji vrtić - Dušan Basekić« u Bijelom Polju (fotografija br. 22) - (R. Alihodžić).

Tu je nezaobilano i most »Mileni(j)um« na Morači (fotografija br. 23) - (M. Ulićević). Inače, mostovi su, pa još kako - arhitektura!

22. Đečinji vrtić - Bijelo Polje (R. Alihodžić)

23. Most »Mileni(j)um« - Titograd (M. Ulićević)

Međutijem - iako ovo jest period u kojemu smo se litrosili (otarasili) post-moderne i tako konačno avizali (osvijestili) u struci - doba su kad crnogorska savremena arhitektura silno zaostaje za arhitekturom po svijetu.

Teke se treće hiljadugodište začelo, osnovali smo svoju školu za arhitekturu. Po onome što su pokazale, posebice prve generacije studenata (tada sam najviše i pratio studentske radove) - stvorena je bila odlična škola. Putem interneta smo bez patisanja (prestanaka) »svakoji dan svuđ« uz arhitekturu od Japana do Australije i od Kanade do najjužnije tačke Čilea, pa još i u-poprek planete, a - ka' da nikuđ ne koporemo (mrdamo). Ne primičemo se »vrhu piramide«. Zašto je to tako? Koja može bit' »pričina (uzrok-razlog) tomu«?

Pokušaću dati nekoliko odgovora na ovo »zašto« - i svakoji moj stav će djeličkom na to i odgovoriiti, što ne znači da ih nema još, jer moje mnjenje sigurno neće biti sveobuhvatno. Redosljed odgovora nije usklađen sa uporednim značajem (»težinom«) tvrdnji.

Struku nijesmo učinjeli dovoljno javnom. Edukacija pučine doprinosi-stvara viši nivo javne kritike naše struke (više se u tom smislu i zbori) - što nas »ćera« na odgovornije i kvalitetnije kreacije-rješenja - i u urbanizmu i u arhitekturi.

Pomeđu investitora-graditelja kuća ima i značajan broj takvih ljudi koji u svojim »CV«-ima imaju sasma (sasvim) druga radna iskustva, afinitete, usmjerenja, djelatnosti i zanate - podosta daleke od graditeljstva. Ovo je važno istaći zarad toga što oni, iako uglavnom dibidus (potpuno) estetski »ne-potkovani« (teke to je glavni problem, a ne toliko sami »CV«-i) - »ima'u stav« jer znaju uprijeti prstom na fotografiju nečesove kuće koju su neđe videli (uživo ili (biće prije) po revijama) i zaiskati da im se taman tako nešto projektuje - ili - idu u drugu krajnost i ne pomišljaju da se arhitekti »plekaju« (miješaju) u arhitekturu koju će da investiraju, više no da je u pitanju lanjski snijeg, to jest - »nema'u stav« i ne denjaju (ne udostoje se - ne mare) ga imati.

Kad u građevinarstvu i u građevinskom smislu, imate estetski ne-edukovane investitore, i ako arhitekta i arhitektice - etika do struke, kao i znanje - »premlogo ne smetaju« (nijesu dovoljno zastupljeni), onda se, nažalost, pojedini i manje trude, jer nam može biti da - »prolaze« projekti kuća skromnog nivoa. Ponajprije, naravno, ovđe imam u mislima - uzvišenu estetiku!

Tako i zato se (donekle) događa da se projekti »štancuju i otaljavaju« ili odrađuju - teke reda radi.

Bilo bi poželjno i potrebno - posebice u pojedinim (s razlogom i usljed okolnosti) konkretnim slučajevima, i mimo oficijelne revizije komisije - da investitori formiraju »internu komisiju« sastavljenu od arhitekata, koji će znaveno i kolegijalno dobronamjerno, ostavljajući-puštajući na bandu (na stranu) naše znamenite sujete - ponajprije i ponajviše u estetskom smislu prebiskati (pretražiti-ispregledati) projekat i dati svoje mišljenje. Zašto da ne!?

Istodobno - i cijena projektne dokumentacije zna biti odlučujuća, a i u arhitekturi važi ona: »Malo para(h) - malo i muzike«. Ta razlika u cijeni ukupne investicije, sporad ušpare na projektu, iznosi u novcu recimo (malo šale - malo zbilje) - koliko i nadoknada majstoru za ruke (bez materijala) da se korita (ako ih ima) i/ili što je sve već potrebno po krovu i uopše na kući - limom opšije.

Ipak, apsolutno i isključivo je naša krivica/krivice i odgovornost za skroman nivo savremene arhitekture u Crnoj Gori, uz napomenu, da, povrh svega - arhitektonska autorska djela (djela) zakonskim putem više nije moguće zaštititi! Čast izuzecima i među investitorima i posebice pomeđu koleginicama i kolegama, koji (uspješno) postupaju suprotno ovome i na nivou, ali, odnos se uglavnom »spuštio« na poslovni odnos - na prodaju »robe« tipa: »Ja tebe pare, ti mene vreću krtole - pa ću sa tom krtolom u-činjet' što mi bude drago«.

Namjesto toga, bez obzira na sve nepovoljne okolnosti, poželjno i neophodno je, da se, spram individualnih projektantskih sposobnosti - barem pokušavaju stvoriti što bolja arhitektonska (umjetnička) djela.

U smislu postupanja arhitekata i arhitektica u etičkom i umjetničkom smislu, dodao bih jedan uzvišeni »ideal«, koji ću sročiti na ovakovi način:

Arhitekt/ica mora - redovito dajući svoj maksimum znanja, etike, emocija i strasti u struci - svakoju (svoju) kuću projektovati-oblikovati-izbrusiti, sa željom i ciljem - da (ona) bude za najuglednije stručne revije i znamenite antologije i leksikone - da bude izlagana u galerijama, ..., - da, u konkretnom fizičkom prostoru, i u trenutku kad je »stvorena«, bude najbolja moguća i - da, u arhitektonskom smislu, ostane dobra kuća i poslije, pošto taj trenutak i to vrijeme mine.

Dodajem, da je - isuviše mali broj onih koji postupaju spram ovoga upravo opisanoga »ideala«, a u tome je ponajgore što su relacije na crnogorskoj arhitektonskoj sceni takve, da kolege - koje imaju nečuvan »monopol na dobijanje projekata«, jer/i pristaju na »nepristojne« cijene projekata - ovaj »ideal« često i ne zanima.

Pomeđu koleginica/kolega nema ni dovoljno (manjka ga) »zdravog« takmičarskog duha. Naravno, ovđe isključivo mislim - na kvalitetan i što bolji kreativni domet i dokazivanje u tom smislu.

Mnozina mladih arhitekata i arhitektica, učenih na svjetskoj (savremenoj) arhitekturi i bez opterećenja (relativno) skorijom prošlošću u struci, nemaju baš ni priliku da, može biti, više pokažu nekakav svoj »novi rukopis«. Nema za sve ni dovoljno veljega graditeljskog zamaha, a ne mogu svi ni pobijediti na donekle malobrojnim konkursima koji se raspisuju po Crnoj Gori i tijem - dobiti svoju šansu. Tu šansu pojedini (pa neka budu i malobrojni) - sigurno zaslužuju.

Sve nabrojano, ako djelimično konstatuje i/ili objašnjava stanje, ne opravdava skromne domete savremene crnogorske arhitekture. Nešto očigledno nije u redu. Kao još jedan primjer za to - pokušaću »ilustrovati« ovako:

Kapital u rukama estetski ne-zainteresovanih investitora - »doveo-sveo« nam je arhitekturu na »tanke grane«. Kako taj i takav kapital, slični investitori, cijene projekata, ... - ne srozaše arhitekturu na prostoru višeg dijela bivše SFRJ?!

Važi li kod nas u arhitekturi nešto što ne važi za druge sredine (a važi u nekim drugim »disciplinama ili djelatnostima«) - da je, ipak, »samo« nekakva smjena generacija u pitanju?!

Može li bit' da je i do nečesove malodušnosti i/ili »utučenosti« zarad življenja na prostoru i u društvu kojemu ne »četaju ruže«?! Nije dosta bolje (no poneđe i grđe) ni u našoj okolini, pa ipak - tamo se (procentualno mnogo više) »pravi« dobra arhitektura.

U svakojem slučaju - za dobro, uspješno, značajno i kvalitetno ostvarenje ili djelo u arhitekturi, mora se biti dobar arhitekt, ali, i - skoro ništa manje - »dobar« investitor, koji je naredan, finansirajući izgradnju takve kuće - dosljedno i do kraja - ispoštovati urađeni projekat.

No, da vidimo što nas okružuje! Što se čini tamo đe se stvara - ArhitekturA -

Prvo, samo na tren, da podšetim kako je nekad bilo (u potonje 3-4 tisuće i kusur godina). U starom Egiptu, Grčkoj, Rimu i Vizantiji (Mediteran je sve i sve je na Mediteranu) - arhitektura Božjih kuća (sakralna arhitektura) je »stvarala« stilove i apsolutno »determinisala« njezin razvoj.

Prirodno je da doslovno sve isto važi i za vaskoliki srednji i novi vijek, kroz koji je izuzetni »promoter« arhitekture bila katolička crkva. Tako su stilovi nastajali i smjenjivali se.

U svim ravnima ljudskog bitisanja i djelanja 20-to stoljeće donosi ogromno toga novoga, pa su se, glede gradnje crkava, a shodno realnim i konkretnim dugačijim okolnostima (arhitektura je vazda njihov najdirektniji odraz) - stvari kvantitativno znatno promijenile, ali ne ni najmanje i kvalitativno. Mnim na fantastična modernistička arhitektonska sakralna ostvarenja u proteklom stoljeću - poput: Chapelle Notre-Dame-du-Haut de Ronchamp (fotografija br. 24) - (Le Corbusier (Le Korbizje)).

24. Chapelle Notre-Dame-du-Haut de Ronchamp - Francuska (Le Corbusier)

Ovdje s razlogom podvlačim - hrišćanske provenijencije, jer u okviru toga želim naglasiti, da predmetno - apsolutno nimalo ne važi za hrišćansku pravoslavnu sakralnu arhitekturu! Ali - to je tema za nekoju drugu (potanku) analizu.

Profesor Ranko Radović je na početku svoje knjige »Savremena arhitektura - između stalnosti i promjena ideja i oblika« napisao-citirao M. A. Laugier-a (Ložije): »Sve nije rečeno o arhitekturi. Ostaje još veliko polje istraživanja«. To je bilo napisano davne 1765. godine.

Uz iskrenu nadu da mi neće biti zamjereno, sporad mojega »futurističkog pokušaja« koji slijedi - dozvoliću sebi da napišem »čak«: da je s konca druge decenije 21. stoljeća, u arhitekturi - već (skoro) sve rečeno. Odmah da budem još jasniji ili precizniji - mnim da se u narednih nekoliko decenija ništa spektakularno novo u arhitekturi neće događati-dogoditi.

Kad se jednoga dana bude dočekalo nekoje »novo doba« i dođe do: silnih promjena načina življenja (uslovljenih mnogim faktorima) - uz moćni tehnološki napredak/razvoj saobraćajne infrastrukture, a istodobno (ovo naprijed ne protivurječi prijetnom) - manjom čovjekovom pokretljivošću u okviru jednog istog megalopolisa (ili megaregiona), zarad sve višeg »prepuštanja« radnih mjesta robotizaciji, odnosno - neminovnošću da se dio »pre-ostalih« djelatnosti obavlja iz svoja »četiri zida«, i tijem - mogućnošću organizovanja višeg dijela urbanog života i zadovoljavanja dosta toga od potrebitog u urbanoj sredini - u okviru jedne multi-funkcionalne velje kuće/kuća (neki vid prilično »stacionarnog bitisanja«) i tome slično - onda će doći do »tamo neke nove arhitekture« (»novog stila«).

Zarad buduće osobite zahtjevnosti konstrukcija, naravno - uslovljenih »gorepretpostavljenim« promjenama i proširenim sadržajem kuća - u osnovnom će glavni faktor-uslov-način »sklapanja« i/ili oblikovanja tih kuća, dominantno biti nekoji: »novi »ozelenjeni« konstruktivizam + objektivizam« (dok ne pasamo (odemo) u »nebesa«). Začeci toga su već i danas poneđe (recimo) vidni - što kroz par realizacija, što na nivou projekata.

Vrćem se u 2018-tu.

Danas imamo i, opetujem, opstaće decenijama još neminovni savremeni internacionalni stil 21-og stoljeća - kroz koji je (praktično) sve već u arhitekturi rečeno. Da budem još konkretniji: sve su u suštini davno »rekla« dva genija - Le Corbusier i Mies van der Rohe (Mis van der Roë) - (»Barcelona Pavilion« - Španija (fotografija br. 25)).

25. »Barcelona Pavilion« - Španija (Ludwig Mies van der Rohe)

Lično mnim da su njih dvojica »postavili temelj«, ne samo onome što se planetarno događalo u arhitekturi prve i dijela druge polovice proteklog stoljeća, no se i danas, znači poslije zaboravljenog post-modernizma - ogromno toga »temelji« na njihovom uplivu.

Od 4 ugaona krša temelja moderne arhitekture, sa silnijem odjekom u savremenoj arhitekturi - ova dvojica velikana ugradili su 3 krša (i stolovač odlično stoji na 3 noge-oslonca).

To se najviše ogleda u dijelu (jednom od »manira«) današnjeg internacionalnog stila, kojemu ću ovđe dati naziv: »post-post-modernistički-neo-kubizam« (može i: »post-post-modernistički-neo-purizam«). Upravo napisano važi za Le Corbusier-ove »zasluge«.

Mies van der Rohe ima druge - takođe ogromne »zasluge«.

Pod ovijem umetnutijem: »post-modernistički«, naravno, ne podrazumijevam stilske odlike i likovne karakteristike, no isključivo - vremensku odrednicu.

Želim ugrabiti i ovđe uđenuiti svoje subjektivno razmišljanje/stav, da je: glede na naš - zemljopisno i kulturološki - mediteranski prostor (a vaskolika Crna Gora je prije svega Mediteran - i to nikad (ni na tren) ne smijemo smetnut' s uma), uz sve ono bitno što Mediteran za arhitekturu »znači«, kao i - naše tradicionalno vernakularno graditeljsko nasljeđe (arhitektura - čistih kubusa (lišena detalja), jednostavnosti i lakog sagledavanja-čitljivosti) - »post-post-modernistički-neo-kubizam«, kao dio savremenog internacionalnog stila - najbliži ovdašnjoj »istini u arhitekturi«.

A, što je to »istina u arhitekturi«(?) - tema je za posebnu i podrobnu stručnu debatu na akademskom nivou.

Na ševeru Crne Gore, kose krovne ravni su (skoro) neizbježan vidljivi elemenat arhitektonskog sklopa, što, naravno, niđe ništa ne mijenja u smislu »kubistički« jasnog oblikovanja volumena - samo, eto, ne šćah (htjedoh) ovo preskočit'.

Znači, niko - ni sjajni: Frank Lloyd Wright (Frenk Lojd Rajt) ili Alvar Aalto (Alvar Alto) ili leoh Ming Pei (Jo Ming Pej), etc. - nije ostavio tako moćan slijed kao Le Corbusier i Mies van der Rohe.

Vazda će biti inventivnih individualaca koji će stvarati svoj likovni izraz u umjetnosti o kojojzi ovđe zborim-pišem i, koji će, više ili manje, imati »nasljednike« u arhitekturi - dok neki pomeđu njih (što je realno) vrlo teško ili nimalo - jer je to prosto nemoguće.

Naravno, vazda će biti i onih, i to svjetski čuvenih, poput Philip Johanson-a (Filip Džonson), koji će uspješno »voziti slalom u arhitekturi« i priklanjati se »modnim movama« kako budu »nalijećale«.

Ima (i danas) nazočan i pođeko takav ko stvara-gradi »svoje« kuće (i) na crnogorskom prostoru. To su oni koji nijesu dosljedni u struci - ili - neprestano promjenama naredni i skloni - »internet-ski pomodari«!

Bio jednom jedan "majstor ili zanatlija", koji je bio (baš ono) dosljedan u struci. Jednu te istu arhitekturu (arhitekturu sa zajedničkim imeniteljem) - stvarao je dugih čak: 7 i po decenija(h). Ime mu je Oscar Niemeyer (Oskar Nimajer). Može njegova arhitektura nekome biti jako dobra, a opet nekome drugome manje i/ili obrnuto od dobre, ali - upravo je bilo riječi (samo) o "kreativnoj dosljednosti" u struci - što je, valjda, suprotno od "kreativnog svaštočinstva".

No, ovo prvo je odlika (samo) - "Velikih arhitekata"!

Kad je riječ o inventivnim individualcima koji tvore svoj i istodobno jedan pomeđu planetarnih likovnih izraza u arhitekturi - onda će sve i dalje izgledati kao i dosadašnja iskustva-praksa.

Recimo - Zaha Hadid nakveči (isturi-izbači) onaj »velji komat volumena s' ramom« povrh »MAXXI Museum«-a u Rimu (fotografija br. 26) - i na svakoju se stranu počne podobno (slično) činjeti. Nampane prvome nekome (ne mogu se šetiti kome) da: malo »promuti« i ispoševa otvore (raznih dimenzija i proporcija) po fasadama; (iznova) uvede one »obruče« (puno-prazne horizontalne pasove duž fasada); ... - i ideje im planetarno planu.

Ili, osmisli-izgradi nešto osobito »a novo«: Norman Foster, Santiago Calatrava (Santijago Kalatrava), etc. - i potom počinju »pokušaji« plagiranja.

26. »MAXXI Museum« - Rim, Italija (Zaha Hadid)

Tako dođoh do pitanja: inspiracije, imitacije i doslovnog »kopiranja« ili krađe tuđih ideja. Kako je u arhitekturi već skoro sve »izmišljeno« i samo će se, što je neizbježno, a normalno i legitimno - ideje i dalje »uzimati-posuđivati« od velikih arhitekata (glede na afinite i stručnu osposobljenost onih koji ih »uzimlju-posuđuju«) - jedino je nivo inspiracije (uslovno rečeno) »dopušten«.

Ovo znači, da se tuđa ideja samo u njezinom osnovnom obrisu primijeni u konkretnom kontekstu, ali - uz sopstveni pečat i kao modifikovana. Sve ostalo je plagijata »dostojna« - inferiorna rabota!

Već je bilo bešede da će, danas sveprisutni savremeni internacionalni stil u arhitekturi, sa više-manje - svim svojim sadašnjim (i budućim) segmentima-varijantama koje »preteknu-prežive« - potrajati i dalje.

Inače, mimogred rečeno - nijedan bajagi »stil« u arhitekturi neće poprimiti odlike stvarnog stila, to jest - nijedan »pokret« u arhitekturi neće postati stil, ukoliko ne poseduje dovoljno čvrste i sveobuhvatne kanone, koji će u konkretnom vremenu i prostoru, barem za nekoji (relativno) duži vremenski period »riješiti«: nagomilane »probleme«, zasićenost, ..., ukratko - dekadenciju stila, koji mu u likovnom smislu prijetodi i - koji mu je »ustupio« mjesto.

O koncu, začem (zašto) od svega izvanrednog što se danas stvara po svijetu u svijetu arhitekture - ne umijemo još više od naučenog naučiti i, kao inspiraciju, na ovome komadu Mediterana, koji kao privilegiju posedujemo - na svoj način primijeniti, do one »obavezne« mjere, koja bi značila da smo »priješli prag« i da smo u društvu i skladu sa najboljom arhitektonskom teorijom i praksom - da je u stopu pratimo!?

Ka' ono - negda!

Pa, ovo je oni isti narod čiji su preci, od Pljevalja do Ulcinja i od Rožaja do Igala, stvarali i stvorili: zanago (zaista-nesumljivo) sjajnu vernakularnu i sakralnu arhitekturu i, »nastavljajući-nadograđujući« Božje djelo, gradili u skladu sa prirodom, i tijekom i tako - osmislili divljenja vrijedan kulturni pejzaž i kreirali malobrojne ali kvalitetne i lijepe urbane cjeline, a prije i povrh svega - pošedovali onaj tana(h)ni ošćaj i spoznaju onoga ćemu se veli: »genius loci« (genius loci: duh mjesta)!

Đe nam se u potonjijeh 30-tak godina (a to nije baš od juće) kamođenu-izgubi-nestade taj naš negdanji stvaralaćki »ideal« i - uzvišeni »kod«?!

Titograd,
20.11.2018.